

“महाराष्ट्र वैभव - राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना” सुधारीत योजनेस मान्यता देण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग
शासन निर्णय क्र. मवैयो-२०२३/प्र.क्र.२३१/सां.का.३
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक: १७ ऑक्टोबर, २०२३

वाचा :- १) शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र.मवैयो-२००५/
प्र.क्र.१०७/सां.का.३, दि.०२.०२.२००७.
२) शासन पत्र पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र.बैठक-२०२३/
प्र.क.२१५/सां.का.३, दि.२५.०७.२०२३

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र राज्याला प्राचीन ऐतिहासिक किळे, प्राचीन वारस्तु, प्राचीन लेणी, प्राचीन शिलालेख, प्राचीन पारंपारिक कला तसेच विविध प्राचीन सांस्कृतिक परंपरा स्वरूपात समृद्ध वारसा लाभलेला आहे. प्राचीन वारसाचे प्रतिक असलेल्या स्मारकांचे जतन व मूळ स्वरूपानुरूप पुनरुज्जीवन करून सध्याच्या तसेच पुढील पिढीला आपल्या प्राचीन वारशाची आणि संस्कृतीची ओळख करून देणे हे भविष्याच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहे.

०२. महाराष्ट्र प्राचीन स्मारके, पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष अधिनियम १९६० च्या कलम १५ मध्ये खालीलप्रमाणे तरतुद आहे:-

“संचालकास, संरक्षित स्मारक सुस्थितीत राखण्यासाठी स्वेच्छेने दिलेल्या देणग्या स्विकारण्याचा अधिकार आहे आणि अशाप्रकारे त्यांच्याकडे आलेल्या कोणत्याही निधीची दिलेली व्यवस्था लावण्याबाबत व तो कामी लावण्याबाबत आदेश देण्याचा अधिकार आहे. परंतु, या कलमान्वये दिलेली कोणतीही देणगी ती ज्या कारणांसाठी देण्यात आली होती. त्या कारणांव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही कारणांसाठी तिचा उपयोग करता कामा नये.”

०३. वरील तरतुद महाराष्ट्र प्राचीन स्मारके, पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष अधिनियम १९६० च्या १५ व्या कलमातील तरतुदीवर आधारित असून ती जनतेसमोर एखाद्या योजनेच्या स्वरूपात सादर केल्यास स्मारकाच्या जतन-दुरुस्ती कार्याला जनतेचा मोठा हातभार लागेल, ही बाब विचारात घेऊन पुरातत्त्व विभागा अंतर्गत राज्यात राज्य संरक्षित स्मारकांच्या स्वरूपात उपलब्ध असलेल्या विविध स्वरूपाच्या प्राचीन ऐतिहासिक वारसाचे जतन करण्याच्या दृष्टीने “महाराष्ट्र वैभव - राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना” संदर्भ क्र.१ येथील शासन निर्णयान्वये सुरु करण्यात आली होती. सदर योजनेत काळानुरूप काही बदल तसेच सुधारणा करणे आवश्यक आहे. सबब या योजनेत सुधारणा करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:-

संदर्भ क्र.१ येथील शासन निर्णय या शासन निर्णयाद्वारे अधिक्रमित करण्यात येत आहे व "महाराष्ट्र वैभव - राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" पुढीलप्रमाणे सुधारीत स्वरूपात राबविण्यासाठी मान्यता देण्यात येत आहे.

१) योजनेची उद्दिष्टे :-

- अ) राज्य संरक्षित स्मारकांच्या जतन / दुरुस्ती, दैनंदिन देखभाल, सुशोभिकरण व विकास कामासाठी लोक सहभागातुन सार्वजनिक सहभाग मिळविणे व आपल्या ऐतिहासिक वारसा जतनाची जाणीव त्याचे महत्व जनमानसात रुजविणे, व्यावहारिक पातळीवर विविध संस्थाना स्मारकांचे पालकत्व घेण्यास प्रोत्साहन देणे.
- ब) जतन / दुरुस्तीचे कौशल्य व कला याकरिता खासगी क्षेत्रातील जतन / दुरुस्तीच्या कौशल्याचा, ज्ञानाचा व अनुभवाचा या कामासाठी उपयोग करून घेणे.
- क) राज्य संरक्षित स्मारकांची योग्य देखभाल आणि निगा राखणे.
- ख) पर्यटकांसाठी आवश्यक असलेल्या मुलभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे.
- ग) स्मारकाच्या जतन / दुरुस्ती कार्यात सामान्य जनतेला रुची निर्माण करण्यासाठी जनतेचा सहभाग घेऊन आपल्या समृद्ध वारसाबाबत आणि त्याच्या जपणुकीबाबत जनतेत नवी जाणीव निर्माण करून देणे.

२) योजनेची वैशिष्ट्य :-

- i) "महाराष्ट्र वैभव -राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" सांस्कृतिक कार्य विभागांतर्गत असणाऱ्या पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालयाने संरक्षित स्मारके म्हणून घोषित केलेल्या स्मारकांना लागू असेल.
- ii) पुराणवस्तुशास्त्रविषयक स्थळे व अवशेष अधिनियम, १९६० च्या कलम १५ मधील तरतूदी अन्वये ही योजना तयार करण्यात आली आहे. या योजनेची अंमलबजावणी याच अधिनियमाच्या ३० या कलमातील तरतूदीप्रमाणे नियुक्त केलेल्या सल्लागार मंडळाचा सल्ला विचारात घेऊन संचालक, पुरातत्व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय यांच्यामार्फत करण्यात येईल.
- iii) राज्य संरक्षित स्मारके संगोपनार्थ घेण्याची फक्त संस्थांना मुभा असेल.
- iv) "महाराष्ट्र वैभव -राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत कोणत्याही खाजगी मालकीचे राज्य संरक्षित स्मारक संगोपनार्थ घेण्यासाठी सर्व प्राथम्य खाजगी मालकास देण्यात यावे. सदर व्यक्तीची जर इच्छा नसेल तर त्याचे ना-हरकत प्रमाणपत्र देवून अन्य संस्थेस सदर स्मारक संगोपनार्थ देता येईल.
- v) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" संगोपनार्थ स्मारक घेतांना पुढीलप्रमाणे पर्याय उपलब्ध असतील:-

१. "महाराष्ट्र वैभव -राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत होणाऱ्या राज्य संरक्षित स्मारकांच्या जतन/दुरुस्तीची कामे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेकडून अनुदान (निधी) प्राप्त करून करण्यात येतील. तसेच, पालकत्व घेताना संस्थेला संचालक, पुरातत्व व

वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य यांनी विहित पद्धतीने नेमलेल्या वास्तुविशारद/कंत्राटदार आणि दान देणारी संस्था यांच्याशी पर्यायाने त्रिपक्षीय करार करावा लागेल व या करारातील अटी/शर्ती, राज्य संरक्षित स्मारकांचे पालकत्व घेणाऱ्यांवर बंधनकारक राहील. संचालनालयाच्या मान्यतेनंतर पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेने संबंधित कंत्राटदारास शुल्क/निधी देणे बंधनकारक राहील.

किंवा

२. "महाराष्ट्र वैभव -राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत असणाऱ्या राज्य संरक्षित स्मारकाच्या परिसरात घनकचरा व्यवस्थापन, जनसुविधा केंद्र उपलब्ध करणे, स्वच्छता व सुरक्षा, वार्षिक दैनदीन देखभाल, द्रुक श्राव्य, राज्य संरक्षित स्मारकाबद्दलची अचूक माहिती देणारे मार्गदर्शक, स्मारकाची/वास्तुची माहिती दर्शविणारे फलक, दिशादर्शक फलक, पर्यटकांसाठी साहसी खेळ, शासन व संस्थे अंतर्गत होणारे सांस्कृतिक कार्यक्रम, प्रकाश ध्वनी कार्यक्रम (Light & Sound Show) इत्यादी कामे संचालक, पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचलनालय, महाराष्ट्र राज्य यांच्या मार्गदर्शनाने व परवानगी घेऊन संचालनालयाच्या देखरेखीखालीच करावी लागील.

३. "महाराष्ट्र वैभव -राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेस उपरोक्त नमूद पर्यायांपैकी त्यांच्या इच्छेनुसार कोणत्याही एका पर्यायाची किंवा दोन्ही पर्यायांची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य राहील. मात्र स्मारकाच्या ठिकाणी कमीत कमी किती बाबी संगोपनार्थ देण्यात येतील, याची निश्चिती करण्यात यावी. जेणेकरून स्मारक संगोपनार्थ घेणारी संस्था अवाजवी फायदा घेणार नाही.

vi) या योजनेत सहभागी होण्यासाठी महाराष्ट्र राज्यातील राज्य संरक्षित स्मारकांच्या यादीमधून संगोपनार्थ किंवा पालकत्व स्विकारण्याकरीता स्मारकाची निवड करता येईल व या स्मारकाच्या संगोपनार्थ १० वर्षाकरिता पालकत्व घेता येईल. तसेच संगोपनार्थ १० वर्षाकरिता होणारा देखभाल खर्च करण्यासाठी आर्थिक दृष्ट्या सक्षम आहे किंवा कसे हे संबंधित सहाय्यक संचालक, पुरातत्त्व विभाग यांनी तपासणे आवश्यक आहे. तसेच पालकत्व असलेली सदर संस्था आपली जबाबदारी योग्यरीतीने राबविते आहे किंवा कसे ह्याची छाननी करण्याची जबाबदारी संबंधित सहाय्यक संचालक, पुरातत्त्व विभाग यांची असेल.

३) "महाराष्ट्र वैभव - राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्यांची कर्तव्ये व जबाबदार्या -

१) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व देण्यात आलेले असले तरी ते तात्पुरत्या स्वरूपात आणि करार कालावधीपुरतेच मर्यादित राहील. या अंतर्गत स्मारकाची मूळ मालकी शासनाची राहील.

- २) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत राज्य संरक्षित स्मारकावर कार्यक्रम व नवीन उपक्रम करावयाचे असल्यास संचालनालयाची तांत्रिक मान्यता विहित पद्धतीने घेणे आवश्यक आहे.
- ३) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत पालकत्व घेण्यापूर्वी सदर संबंधित संस्था आर्थिक दृष्ट्या सक्षम आहे किंवा कसे तसेच आर्थिक पात्रतेसाठी गेल्या तीन वर्षातले आयकर विवरण आणि आर्थिक गुणोत्तर ही कागदपत्रे तपासून पूर्ण खातरजमा करणे बंधनकारक आहे.
- ४) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेण्यापूर्वी सदर स्मारकाचा सर्वकष विकास आराखडा या विभागाच्या नामिकासुचीतील तज्ज्ञ वास्तुविशारद यांच्याकडून तयार करून घेणे बंधनकारक राहील. तसेच याकामी वास्तुविशारदांना द्यावे लागणारे शुल्क पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेस अदा करावे लागेल.
- ५) प्रस्तावित सर्वकष विकास आराखडयातील अंदाजपत्रकानुसार कामांच्या बाबीवर येणाऱ्या खर्चाचे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेने १० वर्षांच्या संगोपनार्थाच्या कालावधीतील आर्थिक नियोजन कशाप्रकारे केले आहे, याबाबतचा ताळमेळ/माहिती संस्थेस सादर करावी लागेल.
- ६) प्रस्तावित सर्वकष विकास आराखडयातील अंदाजपत्रकातील रक्कमेची उभारणी संस्थेस आवश्यकता भासल्यास विविध पर्यायाद्वारे त्यांच्या स्तरावर उभी करण्यास शासनाची हरकत असणार नाही.
- ७) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत राज्य संरक्षित स्मारकाची दैनंदिन स्वच्छता, दैनंदिन देखभाल व सुरक्षा यांची जबाबदारी पूर्णतः स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेची असेल. ही जबाबदारी कशा पद्धतीने पार पाडावी याबाबतचे संचालनालयाचे निकष पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेस बंधनकारक राहील.
- ८) पर्यटकांसाठी वाहनतळाची सुयोग्य ठिकाणी सोय. राज्य संरक्षित स्मारकाला शोभेल अशा स्वरूपाचे उपहार गृह व प्रसाधनगृह, संपर्क यंत्रणेच्या सुविधा स्मारकाची जतन दुरुस्ती, दैनंदिन देखभाल, दृक श्राव्य, साहसी खेळ, राज्य संरक्षित स्मारकाबदलची अचुक माहिती देणारे मार्गदर्शक, स्मारकाची/ वास्तूची माहिती दर्शविणारे माहिती फलक, दिशादर्शक फलक ही जबाबदारी पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेची राहील, अशा सुविधा पुरवितांना त्याची योजना व वाहनतळ, उपहार गृह, प्रसाधनगृहे इत्यादीची नेमकी स्थाने, त्यांचा नकाशा संचालनालयास सादर करून त्यास संचालनालयाची मान्यता मिळाल्यानंतरच पुढील कार्यवाही करता येईल.
- ९) प्रकाश ध्वनी कार्यक्रम (Light & Sound Show) व तत्सम अन्य कार्यक्रम करणे, दुर्मिळ दस्तावेजांचे प्रदर्शन भरविणे आणि पर्यटकांसाठी मार्गदर्शकांची नियुक्ती करणे ही कामे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेने करणे अपेक्षित आहे. मात्र त्याबाबत संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय यांची आणि शासनाची पूर्व परवानगी घेणे आवश्यक राहील. तसेच याबाबतचा संपूर्ण खर्च पालकत्व घेतलेल्या संस्थांना करावा लागेल.

१०) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत राज्य संरक्षित स्मारकाचे अतिक्रमणापासून संरक्षण करण्यासाठी खासगी सुरक्षा रक्षक नेमणे ही जबाबदारी पालकत्व घेणाऱ्या संस्थांची राहील.

११) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत राज्य संरक्षित स्मारकाच्या अनुषंगाने करावी लागणारी विद्युत व्यवस्था, पाणी व्यवस्थापन इत्यादींची देयके पालकत्व घेणाऱ्या संस्थांना विहीत कालावधीत अदा करावी लागतील.

१२) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत पालकत्व घेणाऱ्या संस्थांना स्मारक संगोपनार्थ घेण्यासाठी संस्थेस संयुक्त उपक्रम (Joint Venture) करता येईल.

४) "महाराष्ट्र वैभव - राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्यास मिळणारे लाभ -

अ) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेला हे स्मारक आपल्या व्यवसायाच्या जाहिरातीकरिता प्रतिक चिन्ह म्हणून वापरण्याचा अधिकार राहील.

ब) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेला स्मारकाच्या जतन दुरुस्ती तसेच इतर कामातील सहभाग विशद करणारा फलक स्मारकात किंवा स्मारकाच्या आवारात स्मारकाच्या मूळ स्वरूपास विसंगत होणार नाही, अशाप्रकारे लावता येईल. मात्र फलक लावण्याचे ठिकाण व त्यातील मसुद्यास संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य यांची मान्यता घ्यावी लागेल. तसेच असा फलक हा पालकत्व कालावधी असेपर्यंतच स्मारकावर ठेवण्यात येईल.

क) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत पालकत्व कालावधीत सदर स्मारकाचे छायाचित्रण व चित्रिकरण करण्याचा व या छायाचित्रांचा कॅलेंडर, डायन्या इ. प्रकाशनांमध्ये उपयोग करण्याचा, पर्यटकांसाठी प्रवेश शुल्क, वाहन शुल्क आकारण्याचा प्रकाश व ध्वनी योजना राबविण्याचा, साहसी खेळ राबविण्याचा, स्मारकाला हानी पोहचणार नाही अशाप्रकारे तात्पुरत्या स्वरूपात निवास व्यवस्था, उपहार गृह, दुर्मिळ दस्ताएवजांचे प्रदर्शन भरविणे तसेच तत्सम कार्यक्रम आयोजित करणे इत्यादीबाबत पूर्ण अधिकार राहील.

ड) "महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व घेणाऱ्या संस्थेला शासनाच्या संमतीने वरील प्रमाणे आर्थिक व्यवस्था करून त्या स्मारकाच्या दैनंदिन देखभालीचा खर्च वसूल करता येईल. वाहन शुल्क तसेच प्रवेश शुल्काची रक्कम ठरविणे, त्याची वसुली करणे, त्याचा हिशोब ठेवणे व विहीत मुदतीच्या आत लेखा परिक्षण करून घेणे व ते शासनास सादर करणे इत्यादी बाबी शासनाच्या सल्ल्याने ठरविण्यात याव्यात.

५) राज्य सल्लागार मंडळ :-

- १) महाराष्ट्रातील राज्य संरक्षित स्मारकाच्या जतन-दुरुस्ती कामाबाबत शासनाला सल्ला देणे व पालकत्व घेणाऱ्या संस्थांचे प्रस्ताव तपासून शासनास सादर करणे, हे राज्य सल्लागार मंडळाचे एक महत्त्वाचे कार्य आहे. साहजिकच यात महाराष्ट्र वैभव स्मारक संगोपन योजनांतर्गत होणाऱ्या जतन- दुरुस्ती कामाबाबत सल्ला देण्याच्या कार्याचाही समावेश होतो. या योजनेची अंमलबजावणी करताना या मंडळाचा सल्ला विचारात घेण्यात येईल. राज्य सल्लागार मंडळातील सदस्यांच्या नेमणूकीबाबतचे आदेश स्वतंत्रपणे निर्गमित करण्यात येतील.
- २) महाराष्ट्र वैभव स्मारक संगोपन योजनांतर्गत पालकत्व घेणाऱ्या संस्थांचे प्रस्तावांना शासनस्तरावर मान्यता देण्यात येईल.

६) विशेषाधिकार:-

"महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना" अंतर्गत स्मारकाचे पालकत्व देण्यात आलेल्या संस्था यांचेसोबत करण्यात आलेला करारनामा विशेष परिस्थितीत आवश्यकता वाटल्यास केंव्हाही संपुष्टात आणण्याचा अधिकार शासनातर्फे राखून ठेवण्यात येत आहे.

राज्य संरक्षित स्मारकाचे पालकत्व देण्यात आल्यानंतर करारनाम्यातील अटी/शर्तीचे उल्लंघन होत असेल तर पालकत्व देण्यात आलेल्या संस्थेस एका महिन्याची सूचना देऊन करार संपुष्टात आणावयाचा अधिकार शासनाच्या मान्यतेने संचालक, पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य यांना असेल. या संबंधिता प्रस्ताव संबंधित सहाय्यक संचालक, पुरातत्त्व विभाग यांनी संचालनालयास सादर करावा. संचालनालयाने याबाबतची शिफारस केल्यास शासन करार संपुष्टात आणण्याबाबत निर्णय घेईल.

(७) सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संकेतांक २०२३१०९७९२४५२६०६२३ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने सांकेतिकत करून निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(सु.दि.पाष्टे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत :

१. मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव,
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. मा.मंत्री (सांस्कृतिक कार्य) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
६. अपर मुख्य सचिव (वित्त विभाग) यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई.

७. प्रधान सचिव (सां.का.) यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
८. प्रधान सचिव (नियोजन) यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
९. प्रधान सचिव (पर्यटन) यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
१०. सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई.
११. सर्व विभागीय आयुक्त
१२. सर्व जिल्हाधिकारी
१३. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
१४. उप सचिव (सां.का.) यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
१५. संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
१६. निवासी लेखापरीक्षा अधिकारी, मुंबई.
१७. महालेखापाल (लेखा परीक्षा) १ व २ महाराष्ट्र.
१८. महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता) १ व २, महाराष्ट्र.
१९. निवासी लेखापरीक्षा अधिकारी, मुंबई.
२०. अधिदान व लेखाधिकारी, मुंबई
२१. निवडनस्ती/सां.का.३